
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

A FILOLÓGUSI VIZSGÁLÓDÁS IZGALMÁVAL

Szeli István: *Hosszú útnak pora*. . . Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1991

A szerző új, születésnapra – hogy kedvelt költőjének, Arany Jánosnak szóhasználatával éljek: évnapra –, a hetvenedikre megjelent könyve jellegzetesen Szeli István-i felépítésű vegyes kötet, amin azt kell érteni, hogy fejezetenként más-más területet – irodalmat, művelődéstörténetet, nyelvészetet stb. – ölel fel, s hogy tanulmányt, kritikát, cikket egyaránt tartalmaz, de ugyanakkor szemléletében és természetesen stílusában éppen úgy egységes, ahogy egységes volt az *Utak egymás felé* (1969), a *Történi történelem* (1981) vagy az *Erózió ellen* (1986) című, hasonló struktúrájú Szeli-kötet is. Amiben némileg más az eddigiekhez képest a *Hosszú útnak pora*. . . , hogy az előbbi könyvek „tárgyszerűségét és visszafogottságát személyesebb hangnem váltja fel”. A rendezőelv azonos maradt, „felismerhető – a szerző – szándéka, hogy értelmezze nyelvünk és irodalmunk, történelmi helyzetünk, nemzeti-kisebbségi kultúránk jelenségeit”, csak a hangnem – Arany János: „hangköre”! – más, mert immáron inkább magánemberként nyilatkozhat meg, mint tette azelőtt, amikor – úgy érzi – kissé „feszélyezettebben” szólhatott vizsgálódásainak a tárgyáról, személyi-emberi kapcsolatairól, olvasmányairól”. Megvallom, nem egészen értem, miért kellett néhány évvel ezelőtt „feszélyezettebben” szólni, s lehet most kevésbé feszélyezetten, személyesebben, de igyekszem méltányolni, tiszteletben tartani a szerző vallomásértékű megjegyzését, még ha – megvallom – magam nem is érzékelem a jelzett különbséget, legfeljebb annyiban, hogy ebből a kötetből hiányoznak a művelődéspolitikai, kulturális és oktatási kérdéseket taglaló közéleti írások, cikkek. Szeli István irodalom- és művelődéstörténeti dolgozatai között semmiféle hangnembéli különbséget, változást nem lehet, nem tudok felfedezni. Ugyanúgy a keresés, a filológusi vizsgálódás izgalma irányítja Szeli István tollát, mint máskor, ez jelenti munkáinak értelmét, azzal az árnyalati különbséggel, hogy gyakrabban tűnik fel írásaiban, gonolkodásában a kétely, nemcsak arra vonatkozóan, hogy a filológus „araszoló mozgása”, megannyi apró lépése, kifelé vezet-e „abból az áthatolhatatlannak látszó százados ősbözötből, amely szinte reménytelenül körülötte őt magát és témáinak java részét”, hanem tágabb értelemben is, hogy amikor „sokszor hónapok, sőt hetek alatt omlottak össze társadalmi szerkezetek, ideológiák, gondolati struktúrák, s velük

egyidejűleg igazságok, eszmék, esztétikai értékrendek”, akkor egyáltalán van, lehet értelme az efféle tevékenységnek, s lehet-e tartós igényű véleményt formálni, meg minek ilyesmivel foglalatostkodni, ami másban is óhatatlanul megfordult.

A kétely méltányos, a gondolkodó, a tudós ember becsületesességére mutat, de szerencsére alaptalan is, maguk az írások, a tanulmányok, kritikák és cikkek cáfolják és oszlatják el. Mégpedig függetlenül attól, hogy irodalom- s művelődéstörténeti tanulmányok fogalmazódnak meg tolla alatt, mint a *Korok, tájak, írók* fejezetben, vagy mint a *Közfelvételekben*, melyben író- és tudósportrékat rajzol meg, kivétel nélkül alkalomhoz kötődően, nyelvtudati vagy nyelvhasználati kérdéseket vizsgál, mint a *Nyelvi vártánban* teszi, vagy zömmel szláv szerzők könyvei kapcsán nyilatkozik az irodalmi és közösségi tudat jelentkezési formáira, érintkezési pontjaira és gyűrődéseire figyelmeztetve, ahogy a kötet *Könyvek közös gondjainkról* című zárórészében olvashatjuk.

Tematika szerint változatos, észrevételei alapján gazdag, eredményeit tekintve értékes könyv a *Hosszú útnak pora*. . . Mindegyik szelete külön figyelmet érdemelne, a recenzió terjedelmi korlátai és a recenzens érdeklődése folytán azonban az olvasónak meg kell elégednie két szöveg tüzetesebb taglalásával, a *Modellvázlat Vajdaság XVIII. századi kultúrájához s A filológia gyalogösvényein* címűekkel. Nem kevésbé azért is, mert ezeket érzem legreprezentatívabbnak Szeli István munkásságát illetően.

Mindkét írás a *Korok, tájak, írók* kezdő fejezetben található. Az elsőkben arra tesz kísérletet, hogy felvázolja azt a történeti modellt, amely Vajdaság népeinek szellemi kultúrájára jellemző a 18. században, ennek is utolsó harmadában. Jól tudván, hogy mennyire nehéz feladatra vállalkozik, hiszen olyan korszeletről van szó, melyben „annak minden lehetséges összetevője egyszerre van átalakulóban, születőben vagy pedig elhalóban”, de erre a modellre szükség van, mert olyan standard elemek fontosságára figyelmeztet, melyek „tiszteletlen tartásával kerülhető el, hogy bármelyik itt élő nemzet kisajátítsa vagy önkényesen értelmezze a vele együtt élő nemzetek kultúráját, művelődésének múltját”, s mert „csak így szavatolható a kultúrának az ideológiáktól és az efemer politikai érdekektől mentes objektív, tudományos igényeket kielégítő vizsgálata”. S ez az idézettöredék, melyben Szeli István nem az egyik nemzet kultúrájáról, hanem „a” kultúráról tesz említést, mindazokéről, akik ezen a földdarabkán élnek, most is, főleg zűrzavaros napjainkban nyer különös időszerűséget. Olyan ez a higgadt, okos tanulmány, mint egy aktuális vitacikk, amely nem csupán a VTMA *Vajdaság kultúrája és civilizációja* című elaborátum elvének mond ellent, nevezetesen annak a felfogásnak, hogy az itt élő népek „nemzeti-etnikai különneműségét” nem szabad külön-külön tanulmányozni, hanem kizárólag egységesen, összemosva, amit Szeli István joggal elutasít, tagad, mondván, hogy a tudományos igazság sohasem lehet káros, mérgező, kivéve persze ha a politika sajátítja ki a maga efemer igazságainak bizonyítására, hanem az akadémiai tervezet mellett szinte a legújabb szerb politikai, parlamenti „tudományos képtelenségekkel” is polemizál. Úgy hirdeti az egységet, hogy ezen belül a nemzeti sajtóságok teljes szuverenitásukban mutatkozzanak meg. Ezért keresi azokat a mutatókat, amelyek egyfelől az egységet, másfelől viszont a különbözőséget emelik ki, tudatosítják. A modell felvázolásához szükséges premisszák között említi Szeli István, hogy a „régio vizsgálatokor mindig szem előtt kell tartanunk, hogy az Európa kulturális struktúrájának a része, tehát azzal összefüggésben, annak szerves elemeként kell vele foglalkoznunk (szembesítenünk vagy párhuzamba állítanunk vele)”, továbbá hogy a „modell nem merev képlet”, hanem „folyton változó történelmi folyamat” függvénye, s hogy vajdasági kultúra nem egységében, hanem elsősorban összetevőiben, nemzeti kultúrák-

ban létezik, de azt sem szabad elfelejteni, hogy kultúrájának születésekor ez a terület európai „peremzóna”, ahol minden jóval erőlenebb, mint a központban.

Ennyiből is látszik talán, hogy Szeli István művelődéstörténeti vagy irodalmi jelenségeket vesz szemügyre, de sohasem mellőzi a történelmet. Egyik kötetének címe: *Történelmi és irodalmi párhuzamok* cím olvasható, interjúkötetét pedig *Így hozta a történelem* címmel jegyzi a bibliográfia. Vagyis: a történelem sohasem hiányzik látószögéből, mert ahogy a Kosáry-recenzió – *A történelem veszedelmei* – bevezetőjében vallja önmagáról: „nem történész, csupán az irodalom múltjában többé-kevésbé otthonos s a művelődéstörténetben is próbát tett kutató, gyakorló komparatista, akit azonban éppen ebbéli foglalatosságai készítetik arra, hogy nap mint nap konzultáljon a történettudománnyal”. Ez is ékes bizonyítéka annak, hogy Szeli István mindig mindent összefüggérendszerben kíván látni és bemutatni. Sava Babić könyvét – *Kako smo prevodili Petefija* – a Petőfi-filológia legkomplettebb idegen nyelvű darabjaként köszönti, Jan Kmet’nek a jugoszláv–szlovák szlavista kapcsolatokról írt munkájában viszont azt észrevételezi, hogy a szerző olyan korra alkalmazza az irodalom nemzeti kritériumát, amikor a nemzet tudat még ki sem alakult, a történelmietlen szemléletet rója fel. Fried István komparatista könyvében – *Utak és tévutak Kelet-Közép-Európa irodalmában* – is azzal együtt, hogy dicséri összeveteit, hiányolja a jugoszláviai magyar irodalom önelvűségének elismerését.

Nem hagyható szó nélkül, hogy a *Hosszú útnak porá*. . .-ban található alkalmi írások kivétel nélkül tartalmaznak olyan elemeket is, amelyek az általános érvényű megállapítások mellett a megírás pillanatához is kötik ezeket. A *Dositej-kommentárok* azt juttatja eszünkbe, hogy a nyelv kérdésében már akkor előtérbe került közösségformáló mozzanatot mennyire ma is élő funkció, azzal az árnyalati különbséggel, hogy kétszáz évvel ezelőtt szerb tudós veti fel, ma pedig – ugyanitt – nemzetiségek kénytelenek felemlíteni. A hetvenéves Penavin Olgát köszöntve említi, érdeme, hogy „igényeket támasztott önmaga, hallgatói” iránt. A nyolcvanesztendő Hecceg János köszöntésekor figyelmeztet, hogy nála itt nincs megbízhatóbb informátorunk a regionalizmus értelmezésében. A húsz éve halott B. Szabó Györgyről írva a kezdeményezés dicséretére utal, a szintén húsz éve halott Sinkó Ervin kapcsán pedig annak a sajátos irodalomfelfogásnak erjesztő hatásáról szól, amely tudósaink, íróink, tanáraink irodalomfelfogását meghatározta. Ennek legszebb konkrét példáját találjuk abban az írásban, melyben Szeli István a hatvanesztendő Bori Imrét köszöntve pályaképe felrajzolásának bevezetőjében Bori műközpontú irodalomszemléletét emeli ki meghatározó mozzanatként.

Ha összefoglal, ha áttekint, lényeges, elgondolkodtató megállapításokat tesz, de portréi, tanulmányai, cikkei mindig észrevehetően kötődnek a jelenhez, a mosthoz, anélkül hogy ez a szerzőnek külön észrevehető, tetten érhető szándéka lenne.

A *filológia gyalogsávényein* című tanulmányában Tuboly László 1820-ban írt, eddig ismeretlen, szerelemföltétlésről szóló, gúnyolódó poemavariánsát mutatja be. Nem lihegi túl a témát, de körüljárja, hogy azután olyan fontos kérdésre térjen rá, mint a szerzőségé, a szerzői tulajdonjog korabeli értelmezéséé, s ezek fényében mutatja be az író–műolvasó egykori viszonyát, s bepillantást enged a „két évszázaddal korábbi irodalmi élet bizonyos megnyilatkozásaiba”.

Szeli István a samobori múzeumból származó füzetet, melyben Tuboly László Zala megyei főszolgabírónak Poóts András 18. század végén írt szatirikus poemaváltozatát azon művek közé sorolja, melyek a magyar irodalmi kultúra megalapozásában kaptak fontos szerepet. Előkészítették a talajt az esztétikailag értékeőbb művek számára, iro-

dalmunk jelentős alkotóinak, akik – Petőfi, Arany példája bizonyítja – jó érzékkel mérítették is az effajta művekből. A tanulmány szerzője külön foglalkozik Arany János a *Jóka ördöge* című munkájának és Tuboly *Házi kereszt* című, részben átmásolt, részben átdolgozott, „eredeti” munkácskájának összevetésével, megállapítva hogy a Poóts-féle vers, ennek variánsa Tubolyé, nyilván nem szerepelt Arany „forrásai” között, de a „*Házi kereszt* házsártos feleségének a figurájában, rajzának bizonyos részleteiben, külső és belső megjelenítésében és apró vonásaiban, az ábrázolás néhány eszközében, nyelvi és stílusában mégis mintha Judit asszony – az Arany-mű szereplője – egyféle ösképe képzene meg előttünk”. Külön kitér a „megfigyelés és az ábrázolás (látás – láttatás) mechanizmusának hasonló működésére”, bizonyítván így a költői szemlélet és ábrázolás folytonosságát, akárcsak Arany János költészetének szerves kötődését a magyar poézis szinte irodalom alatti előzményeivel. Ugyanakkor az sem kerüli el a figyelmét, hogy a 18. század végi s 19. század eleji szerb költészetben szintén honos volt a Poóts-Tuboly választotta műfaj és tematika, amit – ahogy Aranyék – a szerb romantika költője, Branko Radičević vesz birtokba a hagyatékából.

Ez a tanulmány mutatja számunkra azt a Szelei Istvánt, aki nemcsak értékkel minden adatot, hanem ezek között megtalálja az összefüggéseket, a felkészült, türelmes, gondolkodó filológust, aki törmelékből tud palotát építeni. Azt, akire teljes mértékben érvényes, amit ő egykori tanáráról, Hadrovics Lászlóról írt, akinek „különösen módszerezességét és filológiai gondosságát” értékelte, azt, hogy „bármilyen irodalomtörténeti, nyelvészeti vagy művelődéstörténeti témához nyúlt is, sohasem hagyta magát befolyásoltnak a tárgytól idegen szempontoktól”. A *Hosszú útnak pora*. . . s Szelei István egész tudóspályája mindenekelőtt ezt a tanulságot kínálja mindenkinek, aki erre a mostoha, de szép útra téved, és kitart makacsul dacolva mindennel.

GEROLD László

NOSZTALGIKUS KÉPEK

Szúnyogh Sándor: *Halicanumi rapszódia*. Válogatott versek 1963–1989. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1991

Jó találkozni Szúnyogh Sándor életpályányi versválogatásával, melyben mintha Baranyai Júlia nyomdokain haladna a Muravidék költője: bizakodó melegséggel üdvözlí, himnuszozza a tájat.

Szúnyogh lírai énje más, egyszerűbb, problémamentesebb köröket rajzol elénk, mint más költőké. Számára a nyelv menedék és vigasz, a bizakodás forrása. Fényes égi jelek – szikraáradat, aranszárnyú madarak –, majd a természet életadó elemei teszik verseit. Tűz és víz, erdő, rét, élet és halál s nem utolsósorban a szerelem s a szeretet szálán létesít bensőséges kapcsolatot a tájjal: „A végtelen zöld tenger / egybeolvad lényeddel, / s indáival örökké / leköti távozni akarásod.”

Csakhogy a tavaszvárás vad izgalma ingatag. A kétely, a csalódás megfertőzi „az acélosztos álmok szövését”, s „mennydörgésként csattan a pillanat”. A gondolat betörése szétzúzza a szívfény harmonikus erővonalait: „Valamit kapunk / és elveszítünk önmagunkból, / amikor keressük létünk értelmét” (Két kezünk). Az idill lehetősége el-